

Tomo Vereš

KRŠTENJE KARLA MARXA

U povodu 150. obljetnice

Karl Marx rodio se 5. svibnja 1818. u Trieru. Kršten je 26. kolovoza 1824., dakle prije 150 godina. Želim iskoristiti ovu prigodu da upoznam naše znanstveno, kulturno i ostalo općinstvo s jednim malo poznatim, ako ne možda sasvim nepoznatim detaljem Marxova života, i to na temelju novijih i najnovijih istraživanja.¹

Svrha ovoga napisa nije, kao što bi netko mogao pomisliti, da zaobilaznim putem unese zabunu u naše dosadašnje, uobičajeno razumijevanje osobe Karla Marxa i njegova djela. Namjera mi je, naprotiv, da pridonesem upotpunjavanju naše blijede i vrlo nejasne slike o najranijim godinama Marxova života. Time želim ujedno upotpuniti i svoju skicu prvih početaka Marxova života koju sam iznio u svojoj knjizi *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom* (str. 21—25.), izd. Filozofsko-teološkog Instituta Družbe Isusove, Zagreb 1973.

Čitatelj će se uvjeriti da podaci koje ću iznijeti i prikazati ne mijenjaju ništa na činjeničnosti Marxova ateizma, koji se počeo javljati u 17. godini njegova života, za vrijeme prve godine sveučilišnog studija u Bonnu (1835.). Ti podaci samo potkrepljuju ono tumačenje Marxova ateizma koje zastupam u svojoj knjizi, osobito na stranicama 8., 82—97., i 178—182., ali mu ujedno i otvaraju nove vidike.

¹ Podatke uzimam osobito iz članka: HANS STEIN, *Der Uebertritt der Familie Heinrich Marx zum evangelischen Christentum*, u *Jahrbuch des kölnischen Geschichtsvereins*, sv. 14, Köln 1932., str. 126—129., i iz knjige: HEINZ MONZ, *Karl Marx. Grundlagen der Entwicklung zu Leben und Werk*, Trier, NCO-Verlag 1973. — Budući da ću često upućivati na ova dva izvora, služit ću se kraticama. Za članak: Stein; za knjigu: Monz.

No osim svoje namjere da utvrdi povijesnu istinu o samim počecima Marxova života, ovaj napis želi upravo na osnovi te povijesne istine temeljito uzdrmati jednu krupnu dezinformaciju o Marxu kao Židovu i sve mutne, ponekad i dalekosežne doktrinarne spekulacije i političke spekulacije koje se nadovezuju na tu dezinformaciju. Tako se u doktrinarnom pogledu Marxu i marksizmu bezrazložno nameće teza da je, suglasno svom židovskom podrijetlu, unio u svoj sustav »različite teme iz judejsko-kršćanske objave«², dok se u političkom pogledu podmeće neistina da je Marx kao Židov, po precima, posebno mrzio kršćanstvo.³ Ta je neistina nerijetko imala svrhu da umjetno izazove sukob između marksista i kršćana, te da jednima i drugima odvraća pozornost od njihovih konkretnih i bitnih zadataka u svijetu.

Iz rečenoga vidimo da tema ovoga napisa o počecima Marxova života nije nipošto beznačajna za razumijevanje njegova rada u zrelo doba i njegova kasnijeg povijesnog djela. Ostanemo li i dalje u neznanju u pogledu te »sitnice« i još nekih drugih⁴, netko će se već pobrinuti da iskoristi to neznanje te da smisli krupnu i ponekad društveno opasnu neistinu. Stoga moramo što točnije utvrditi povijesnu istinu o religiji i religioznosti Marxovih roditelja, o njihovu prijelazu na kršćanstvo i o krštenju samoga Karla Marxa.

1. Roditelji Karla Marxa:

Heinrich Marx i Henriette rođ. Pressburg

a) Karlov otac Heinrich-Heschel Marx (IV. 1777. — 10. V. 1838.) bio je sin rabina Levyja Marxa (1743—1804.), rodom iz Saarlouisa. Iz rodoslovnog stabla s očeve strane, koje donosimo u *Prilogu I*, a koje prema Monzovim istraživanjima seže čak u početke 15. stoljeća, slijedi da su brojni Karlovi preci bili rabini, židovski učitelji-svećenici. Mi se ovdje nećemo zadržavati na pojedinostima toga rodoslovnog stabla, jer kao takve nemaju nikakva posebnog značenja za našu temu. Čitatelja kojega bi te pojedinosti zanimala, upućujemo na Monzovu knjigu, str. 214—221., gdje su dokumentirano prikazane.

Zadržat ćemo se ponešto opširnije na Marxovu ocu Heinrichu, kod kojega se ta vjekovna židovsko-rabinska tradicija obitelji prekida, dok se u sina Karla pojavljuje nešto novo i osebujno.

Karlov otac bio je po zanimanju odvjetnik u Trieru. Kao takav kroz cijeli se život suočavao s konkretnim problemima ljudskih prava, koja je

² Usp. *Novi katekizam* (tzv. »holandski«), Zagreb, Stvarnost 1970., str. 327. Treba upozoriti da pisci toga Katekizma na više mjesta neopravdano uvlače u marksizam »spasenje« i druge kategorije »judejsko-kršćanske objave« (usp. str. 42., 323—327).

³ Usp. IGNACE LEPP, *Psychanalyse de l'athéisme moderne*, Paris, Grasset 1961., str. 83—155.

⁴ Na primjer OTTO RÜHLE u svom djelu *Karl Marx — Leben und Werk*, Hellerau bei Dresden 1928., iz *pogrešnog podatka* da je Karl bio prvo i jedino muško dijete svojih roditelja zaključuje na neki njegov pojačani osjećaj manje vrijednosti (usp. str. 438. i 445. sl.).

morao braniti. Taj je posao obavljao besprijeckorno, te je uživao velik ugled. Više godina bio je predstojnik trierskih odvjetnika, pa još i pedesetak godina poslije njegove smrti Edgar v. Westphalen spominjao ga se kao jednoga od prvih odvjetnika i najplemenitijih ljudi u Rajnskoj oblasti⁵. Te su odlike Heinricha, odvjetnika-Židova to značajnije što je apsolutna većina stanovništva Trieru u ono doba bila katolička. Na primjer, 1825. god. od 12.686 stanovnika njih 11.927 bili su katolici (94,10%) prema 500 protestanata (3,90%) i 259 Židova (2,00%). Taj se odnos sasvim neznatno izmijenio do 1838. god., kad je Karlov otac umro: od 15.198 stanovnika 13.997 bili su katolici (92,00%), 935 protestanti (6,20%) i 266 Židovi (1,80%)⁶.

Heinrich Marx je bio Židov i osjećao se Židovom sve do prijelaza na kršćanstvo. U jednom pismu s priloženom skici od 13. lipnja 1815., koje je uputio generalnom guverneru Sacku, istupio je protiv Napoleonova antisemitskog dekreta od 17. ožujka 1808., nazivajući Židove »svojim drugovima po vjeri«⁷. On, doduše, priznaje da među Židovima ima »vukova u ovčijoj koži«⁸, ali se odlučno suprotstavlja općenitom obespravljivanju i osuđivanju Židova kao takvih. Židovski narod također nosi na sebi »pečat plemenitog čovječanstva; u grudi su mu usađene neiskorjenjive klice kreposti, a duh mu je prožet božanskom iskrom«⁹.

Za našu je temu značajno da Marxov otac u tom pismu zaslugu za djelomično (*einigermassen*) očuvanje čudoredne ispravnosti kod »otaca« ne pripisuje isključivo njima samima, nego u znatnoj mjeri i »blagim učiteljima« (*sanfte Lehrer*) »blagoga duha kršćanstva« (*der sanfte Geist des Christentums*)¹⁰. Ipak primjećuje da je fanatizam nerijetko potamnio taj duh, i da su svećenici-neznalice uprljali čisti moral Evandjelja¹¹.

O religioznom životu Heinricha Marxa ne znamo gotovo ništa, dok o njegovu poimanju Boga znamo nešto više. Nema nikakva podatka o njegovoj vjersko-obredničkoj praksi prije prijelaza na kršćanstvo. Za razdoblje poslije prijelaza raspolažemo samo jednim podatkom, naime da se na blagdan Duhova 3. lipnja 1827. pričestio sa svojom ženom Henriettom¹². Pada u oči i odsutnost izričito religijske literature u obiteljskoj knjižnici. Prema popisu ostavštine, koji je učinjen 1838. poslije njegove

⁵ Usp. Monz, str. 256—257.

⁶ Usp. Monz, str. 58.

⁷ Usp. Monz, str. 246.

⁸ Usp. Monz, str. 245.

⁹ Usp. Monz, str. 246.

¹⁰ Usp. Monz, isto. — Još nije jasno na koje »blage učitelje« kršćanstva misli Marxov otac. Načelno, to se odnosi na sve teologe prošlosti koji su bili poznati branitelji »prirodnog prava« Židova, npr. Toma Akvinski (1225—1274). — U vezi s navedenim tekstom treba primijetiti da je i Karl Marx gotovo na isti način, tj. kao blagost razumijevao »duh kršćanstva«. U jednoj slikovitoj usporedbi u *Kapitalu* kaže da se »ovčija narav kršćanina pokazuje u njegovoj jednakosti s Jaganjcem Božjim« (I, str. 53., izd. Kultura, Beograd 1958.). I »ovca« (kršćanin) i »Jaganjac Božji« (Krist) svetopisamske su slike za *blagost* i *mir*. Usporedba sadrži, dakle, slikovitu definiciju *duha* Krista i kršćanina, a ne njihovo ironiziranje.

¹¹ Usp. Monz, isto.

¹² Usp. Monz, str. 251.

smrti, u knjižnici su se našla samo dva molitvenika (3 sveska) i Konstitucije Družbe Isusove¹³. To, dakako, ne znači da je Marxov otac crpio svoje religijske i ostale spoznaje samo iz svoje knjižnice, ali je navedeni podatak ipak indikativan. Ni kao Židov, ni kao protestant Heinrich nije imao u svojoj kući Bibliju.

Svoje razumijevanje Boga, te odnosa između Boga, čovjeka i svijeta crpio je gotovo isključivo iz filozofijskih izvora 17. stoljeća (Leibniz, Locke i Newton) i iz literarno-filozofskih izvora 18. stoljeća (Rousseau, Voltaire, Lessing). Djela tih mislilaca upoznao je, po svoj prilici, za vrijeme svojih pravnih studija u Francuskoj, kojoj je Trier tada pripadao¹⁴. Brojni podaci upućuju na zaključak da je s djelima tih mislilaca bio u trajnom dodiru i da je upravo čitanje tih djela bitno utjecalo na oblikovanje i na sadržaj njegova teorijskog i praktičnog stava prema Bogu. U svom pismu sinu Karlu od XI. 1835. piše:

da je »čista vjera u Boga velik oslonac ćudoređa«,

da »takva vjera postaje prije ili kasnije istinska potreba čovjeka«,

da »ima u životu trenutaka kad je i onaj tko Boga poriče nehotice primoran da se moli Svevišnjemu« (*des Höchsten*),

i da se svaki čovjek može podložiti onome »u što su vjerovali Newton, Locke i Leibniz«¹⁵.

Nemoguće je ovdje potanko i cjelovito prikazati »u što su vjerovali Newton, Locke i Leibniz«, ali moramo primijetiti da je Marxov otac kroz Leibnizovu filozofiju upoznao jezgro svekolikog filozofijskog i kršćanskog učenja o Bogu. A to se učenje u svojoj neminovnoj primjeni na konkretni ljudski život (u »etici« i u »moralci«) sastoji u tvrdnji da je Bog najprisutniji u vršenju zakona ljubavi prema svakom čovjeku, u pravednom, poštenom i plemenitom životu sa svime i svakim. Heinrich je istinski vjerovao u takvoga Boga, što potvrđuju dokumenti o njegovu životu i radu u Trieru. To je njegova »čista vjera u Boga«, koja je »velik oslonac ćudoređa«. Heinrichova vjera nije gledala tko je tko: je li katolik, protestant, Židov, Francuz ili Nijemac, nego je kao čovjek i kao odvjetnik svakome činio dobro¹⁶.

¹³ Usp. Monz, str. 266—270.

¹⁴ Usp. Monz, str. 255.

¹⁵ Usp. MEGA I, 1/2, str. 186. — Zagonetno mi je zašto nije prevedeno to pismo Marxova oca njegovu sinu Karlu u našem najkompletnijem izdanju: K. MARX — F. ENGELS, *Dela I* (april 1835. — mart 1843.), Beograd, Prosveta 1968. Ono je pisano poslije marta 1835! Osim toga, to bi pismo moglo pridonijeti boljem razumijevanju primjedbe na kraju »Otpusnog svedočanstva Univerziteta u Bonu«, koje je prevedeno. (Usp. nav. dj., str. 469—470.) Zar ne?

¹⁶ Na temelju ovoga istraživanja »čiste vjere u Boga« Heinricha Marxa moram ispraviti neke tvrdnje u svojoj knjizi *Filozofsko-teološki dijalog s Marxom*, Zagreb 1973., str. 24—25. Netočno pišem: »Njegova vjera u Boga bila je apstraktna, deistička«. Naprotiv: bila je konkretna i ljudska. Na str. 24., r. 7. odozgo treba umetnuti riječi »i praktično« da bi rečenica glasila: »Bog je idealno i praktično jamstvo ljudskog poštenja«. Ni za Karlovu majku ne tvrdim više da je priznavala neku »općenitu« vjeru u Boga. I njezina je vjera bila konkretna i ljudska. Također moram odustati od tvrdnje da je Karlova »vjerska spoznaja bila bitno deistička« (str. 25.). Naprotiv, bila je ljudska.

Monz navodi izvore prema kojima su Voltaire, Rousseau i Lessing također znatno utjecali na religijski stav Marxova oca¹⁷. I ta su tri mislioca Prosvjetiteljstva priznavala »čistu vjeru u Boga«, a napadali su izdajničke oblike vjere u određenim crkvenim ustanovama. Isticali su prirodnu jednakost svih ljudi, beziznimnost temeljnih ljudskih prava i toleranciju u međusobnim odnosima. Vjerojatno je Lessing kao poznati kritičar Biblije utjecao na Marxova oca da ne pridaje važnosti čitanju te knjige.

b) Pošto smo pokazali u čemu se sastojala »čista vjera u Boga«, koju je Heinrich Marx priznavao i svojim životom potvrđivao, moći ćemo lakše riješiti i pitanje o *razlogu* njegova prijelaza na kršćanstvo.

Četiri pouzdana svjedoka tvrde da je odlučujući razlog Heinrichova prijelaza na protestantizam bila izvanjska prisila. Karlova kći Eleanor Marx-Aveling izjavila je da njezin djed »inače ne bi dobio dozvolu da obavlja pravničku službu«¹⁸. To mišljenje zastupaju još Wilhelm Liebknecht, Georg Adler i udova Becker iz Trieria¹⁹.

Suprotno su mišljenje iznijeli Franz Mehring i John Spargo, prema kojima je Heinrichov prijelaz na protestantizam bio rezultat slobodne odluke²⁰.

Monz smatra da pravi razlog prijelaza leži negdje između prisile i slobodne odluke. Svoju neodlučnost obrazlaže time što s jedne strane jasno vidi sve činioce državne prisile protiv Židova u ono vrijeme, dok s druge strane ne može zanemariti Heinrichovo blagonaklono pisanje o »blagom duhu kršćanstva« (usp. str. 426.).

Naše je mišljenje da su prva četiri svjedoka najbliže istini, a da je i Monz naslutio nešto od nje. Mehringovo se mišljenje temelji na pogrešnim podacima čak i u pogledu godine prijelaza, koja je po njemu 1824., dok je to godina krštenja Heinrichove djece. Razlog Heinrichova prijelaza na protestantizam nesumnjivo je antisemitski ukaz pruske vlade od 11. ožujka 1812., koji je načelno počeo vrijediti i u Rajnskoj oblasti poslije njezina pripojenja Pruskoj 1814. Prema § 9. toga ukaza Židovi nisu mogli biti suci, odvjetnici, ljekarnici i oficiri²¹. Ipak, problem praktičnog primjenjivanja toga paragrafa u Rajnskoj oblasti pokrenuo se tek 23. travnja 1816., kad je predsjednik Vrhovnog zemaljskog suda Sethe izjavio da ne može ignorirati propis § 9. o građanskom položaju Židova. Sethe je, doduše, pokušao privoljeti ministra pravde Kircheisena da izuzme

¹⁷ Usp. Monz, str. 250.

¹⁸ Usp. Monz, str. 247.

¹⁹ Usp. Monz, str. 247—248. — Zanimljivo je H. Steinovo pisanje o udovi Becker, s kojom se upoznao 1927., kad je boravio u Trieru zbog istraživanja za Marx-Engels-Gesamtausgabe (MEGA). Krepka i čila starica od 79 godina izjavila je da su njezini roditelji bili u vrlo dobrim odnosima s udovom Heinricha Marxa i s njezinom djecom. Na Steinovo pitanje o religijskoj pripadnosti obitelji Marx ud. Becker je odgovorila da je obitelj isprva bila židovska, ali je odvjetnik Marx morao prijeći na kršćanstvo: »Marx nije mogao ostati Židov, jer je bio u javnoj službi.« (Usp. Stein, str. 127., bilj. 9.)

²⁰ Usp. Monz, str. 249.

²¹ Usp. Monz, str. 34.

od propisa trojicu *poštenih* odvjetnika-Židova, od kojih je jedan bio Marxov otac (!), ali je odgovor ministra bio negativan. Ministar unutrašnjih poslova von Schukmann je 4. svibnja 1816. također izjavio da Židovi ne mogu obavljati određene javne službe ni na područjima koja su prije pripadala Francuskoj.²²

Prema tome, Marxov se otac *morao* pokrstiti da bi zadržao zanimanje odvjetnika. Tu je prisilu bez sumnje teško osjećao, što Monz potvrđuje neospornim podatkom.²³ Ali, s druge strane, moramo kazati da ga je ona dovela u neku novu slobodu, koju je prije prijelaza na protestantizam »izvana« promatrao i priželjkivao kao svojom osobnom odlukom neostvarivo opredjeljenje zbog poznate »prirodne prisile« obiteljskih, rodbinskih i nacionalnih činilaca. Monz pokazuje dokumentirano da su i drugi Židovi u ono doba zbog istih ili sličnih razloga prelazili na kršćanstvo.²⁴ Taj im je prijelaz omogućio pristup evropskoj kulturi i uživanju svih građanskih prava.

Na temelju te činjenice Mehring zaključuje da se Marxov otac slobodno opredijelio za kršćanstvo. Posrijedi su bili, navodno, društveno prilagođivanje i s njime povezani interesi, zbog čega mnogi pisci prikazuju Heinricha kao karijerista.²⁵

Ali takvo zaključivanje očigledno protuslovi brojnim podacima koji svjedoče da je glavni razlog prijelaza bila prisila. Ono također gubi religijsku stranu prijelaza, tj. Heinrichovo blagonaklono poimanje »blagoga duha kršćanstva« i isticanje zasluga njegovih »blagih učitelja« za očuvanje židovskog naroda od moralne propasti²⁶. Osim toga, tim se tumačenjem uopće ne može razjasniti zašto je Marxov otac prešao na protestantizam, a ne na katolicizam. Naime, prijelazom na katolicizam Heinrich je — bar u načelu — također mogao dobiti sva građanska prava i društvene povlastice, a svakako još više ugleda, prijatelja i »koristi«, budući da je stanovništvo grada Trier, njegove okoline i cijele Rajnske oblasti bilo pretežno katoličko.

Naše je mišljenje, dakle, da osim državne prisile postoji i specifičan religijski razlog prijelaza Marxova oca na kršćanstvo, a taj je njegova »čista vjera u Boga« (usp. str. 427.), odnosno — što je za nj bilo isto — »blagi duh kršćanstva«. Drugim riječima: pravedan, plemenit i besprijekor moralni život sa *svim* ljudima, bez obzira na njihove religijske, kulturne i nacionalne razlike.

²² Usp. Monz, str. 247—248.

²³ Usp. Monz, str. 246.

²⁴ Usp. Monz, str. 250.

²⁵ Na primjer: WERNER POST, *Kritik der Religion bei Karl Marx*, München Kösel 1969., str. 104., koji, ne upotrebljavajući, doduše, riječ »karijerist«, kaže da je Marxov otac htio *postati* pravobranilac (um Rechtsanwalt werden zu können...). Naprotiv, posrijedi je bilo *zadržavanje* profesije i time »kruh svakidašnji«, kako proizlazi i iz Setheove intervencije kod ministra Kircheisena (usp. Monz, str. 247.).

²⁶ U već spomenutom pismu (usp. str. 426.) generalnom guverneru Sacku od 13. lipnja 1815. Heinrich Marx izričito piše: »Wahr ist es und es gereicht mir zum Vergnügen laut zu gestehn (...). So kam es, dass wir moralisch doch nie ganz sinken konnten. — Istina je i čini mi zadovoljstvo da glasno priznam (...). Tako se dogodilo da ipak nismo nikada mogli moralno potpuno potonuti.« (Usp. Monz, str. 246.)

Heinrich je prešao na protestantizam, a ne na katolicizam zbog toga što protestantizam mnogo manje vezuje svoje vjernike za religijske obrede i druge društveno-crkvene obveze negoli katolicizam. Možemo slobodno i razložno kazati da je i to bio jedan od odlučujućih motiva njegova prijelaza na protestantizam. Ono što je protestantizmu osebujno, tj. naglašavanje isključive vrijednosti Svetog pisma (*Scriptura sola*) nije ga uopće privlačilo. Štoviše, ako je vjerovati Karlovu šurjaku Edgaru von Westphalenu, koji u svom pismu Engelsu od 15. lipnja 1883. tvrdi da je Heinrich Marx bio »Protestant à la Lessing«²⁷, onda slijedi da mu je to načelo bilo čak odbojno, da se, poput Lessinga, kritički odnosio prema njemu. Uostalom, to potvrđuje na neki način i nepostojanje Biblije u obiteljskoj knjižnici. U protestantizmu također mu nije moglo biti privlačno načelo isključivog »opravdanja po vjeri«, rascjep između vjerovanja (*fides*) i konkretnog moralnog djelovanja (*opera*), kojim se otvaraju vrata sveopćem, bezobzirnom i bezbrižnom iskorištavanju drugoga čovjeka²⁸. Suprotno tom načelu bitno je obilježje Heinrichove »čiste vjere u Boga« da je ona »veliki oslonac čudoveđa«. A takva je vjera bitno obilježje *duha* katolicizma (premda ne nažalost uvijek i konkretnog života katolikâ). Koliko god izgledalo čudnovato i nevjerovatno, »čista« i konkretna vjera Marxova oca predstavlja zapravo otjelovljenje duha katolicizma. Više je nego vjerovatno, dakle, da njegovo vrlo pozitivno vrednovanje »blagog duha kršćanstva« cilja na *duh* katolicizma. Nadam se da ću jednoga dana dokumentirano dokazati, na temelju literature koju je Heinrich posjedovao u svojoj knjižnici, da on pod »blagim učiteljima« kršćanstva misli na katoličke teologe-filozofe koji su branili prirodno pravo Židova (npr. Toma Akvinski) i koji su istupali protiv njihova progona (npr. Bernard de Clairvaux). Također je nedvojbeno da njegova primjedba o »fanatizmu koji je nerijetko potamnio taj duh« i o »svećenicima-neznalicama« koji su »uprljali čisti moral Evandelja« predstavlja osudu fanatizma u povijesti Katoličke Crkve i njezinih svećenika-neznalica²⁹.

Zašto onda Marxov otac nije prešao na katolicizam u katoličkom gradu Trieru? Već smo spomenuli da je jedan od razloga bio vanjski izgled katolicizma u ono doba: njegova prenatrpanost obvezatnim obredima. Drugi je važan razlog, po našem mišljenju, diskriminatorska politika pruske protestantske vlade prema katoličkom pučanstvu u Trieru³⁰. U tim prilikama prijelaz s judaizma na katolicizam mogao je biti riskantan kao i ostajanje u judaizmu, jer ga je vlada mogla shvatiti kao inat prema

²⁷ Usp. Monz, str. 250.

²⁸ MAX WEBER (1864—1920.) prvi je, koliko znam, jasno uočio i na svoj način razradio društveno-povijesnu povezanost između *duha* protestantizma i kapitalizma: usp. *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1968.

²⁹ U prilog tome govori, čini se, i činjenica da Marxov otac u izvorniku piše »Priester«, što je oznaka za katoličkog svećenika, a ne »Pastor« (protestantski svećenik).

³⁰ Usp. Monz, str. 178—188. — Pritisku na »prijelaz« bili su izloženi s H. Marxom i neki katolici (usp. Monz, str. 244., bilj. 25.).

svome konfesionalnom kursu. Prema tome, jedino razborito rješenje bilo je da Heinrich prijeđe na protestantizam, a da i dalje živi prema svojoj »čistoj vjeri u Boga«, koja je došla do izražaja još i 1835. u pismu njegovu sinu Karlu, studentu u Bonnu.

U prilog njegova života prema »čistoj vjeri u Boga« i poslije prijelaza na protestantizam možemo navesti više dokaza. Prije svega, nije prekinuo veze sa Židovima, nego se i dalje zalagao za njihova ljudska prava³¹. Tražio je da se donesu opći zakoni protiv lihve³². Pismeno je osuđivao učestale prijekare trierskih trgovaca³³. Sudjelovao je u financiranju dobrotvorne ustanove za siromahe u Trieru³⁴. »Uvijek se zalagao za druge — piše Monz. Osnovni motiv njegova etičkog držanja bio je: svakome dati svoje. To je rekao i sâm kad je na jednu raspravu napisao riječi 'Suum cuique'. Ali je i te kako bio svjestan da su već u njegovo doba postojale razne klase, a time i nejednakosti. U svoja prva dva priloga napada posjednike kad govori o onima koji se obogaćuju na račun siromaha...«³⁵

Zaključimo: »čista vjera u Boga«, koja je prema Heinrichu Marxu »veliki oslonac čudoređa« i koju je on i kao Židov i kao protestant provodio u djelo, nije ništa drugo nego *dub* katolicizma, ali bez njegovih dogmatskih formula i liturgijskih obreda. Da je u tom smislu duh katolicizma bio prisutan u cijeloj obitelji Marx, svjedoči život svih poznatih članova te obitelji, osobito život Karla Marxa. Možda u tom pogledu nije beznačajna činjenica da je Heinrichov mlađi brat Hirsch (Zerf) u Aachen 1831. s cijelom svojom obitelji prešao na katolicizam³⁶. Obred krštenja bio je obavljen javno i veoma svečanno: trajao je tri sata. Nelessen primjećuje da su novokršteni kasnije svakog dana sudjelovali u službi Božjoj³⁷.

³¹ Usp. Monz, str. 259, usp. str. 252—253. — Treba naglasiti da je Karl nastavio taj očev stav. U svom pismu Rugeu iz Kölna od 13. ožujka 1843. piše: »Baš sada dolazi k meni starješina ovdašnjih Židova i moli me za peticiju na Zemaljsku skupštinu za Židove, i ja ću to učiniti. Koliko mi je odvratna izraelska vjera, toliko mi ipak izgleda Bauerovo gledište previše apstraktno« (usp. *Odabrana pisma*, Zagreb, Kultura 1955., str. 54; potcrtao T. V.). Karl je više puta dokazao da voli Židove kao ljude i borio se za njihova ljudska prava — i religijska ukoliko su ljudska! — ali mu je bio odvratna *dub* »izraelske vjere«, tj. separatizam, religijska privilegiranost (»izabranost«) prema drugima i određeni farizeizam. Zbog istoga razloga bio mu je odvratna i *dub* protestantske pruske države, njezine Crkve i njezinih »popova«, kako čitamo u navedenom pismu. Prema tome, neosnovane su optužbe da je Karl Marx bio antisemit. Te su tvrdnje redovito rezultat izvještačenog psihoanaliziranja na temelju djelomično ili potpuno nepoznatih činjenica iz Karlova djetinjstva i iz života njegovih roditelja. Najnoviji primjer takvog promašenog psihoanaliziranja je knjiga: ROBERT MISRAHI, *Marx et la question juive*, Paris, Gallimard 1972.

³² Usp. isto.

³³ Usp. Monz, str. 263.

³⁴ Usp. Monz, str. 265.

³⁵ Usp. Monz, str. 264—265.

³⁶ Usp. LEONHARD ALOIS NELESSEN, *Die Taufe einer Juden-Familie am Vorabend des heiligen Pfingstfestes 1831 in der Hauptpfarrkirche zum hl. Nicolaus in Aachen*, Aachen 1831, str. III.

³⁷ Usp. isto.

c) Pokušajmo napokon odrediti i *datum* prijelaza Marxova oca na protestantizam.

Engels, Mehring, Sombart, Spargo i mnogi drugi navode kao godinu krštenja 1824³⁸. No to je godina krštenja Heinrichove djece, osim Eduarda, rođena 7. travnja 1826., koji je kršten 28. travnja 1826.

Drugi pisci, među kojima Calvez, Post (i ja sam u svojoj knjizi, nav. ovdje u bilj. 16.) spominju godinu 1816. Ali poslije Steinovih i Monzovih istraživanja ni taj se datum ne može iznositi kao povijesna istina.

Stein smatra da datum Heinrichova krštenja treba tražiti između 23. travnja 1816., kad se u dokumentima još spominje kao Židov, i 17. kolovoza 1817.³⁹, kad je osnovana evangelička civilna crkvena zajednica. Naime, Heinrich nije zaveden u Maticu krštenih te zajednice, nego je prilikom krštenja njegove djece 1824. stavljena za nj kao oca primjedba u Maticu krštenih: »Prije priznavalac mozaičke religije, krstio ga je *divizijski* propovjednik Mühlenhoff«. ⁴⁰ Stein zaključuje iz te primjedbe da je Marxov otac kršten *prije* osnivanja civilne crkvene zajednice, tj. prije 17. kolovoza 1817.⁴¹

Monz pokazuje dokumentirano da datum osnivanja civilne evangeličke zajednice nije 17. kolovoza 1817., nego 17. srpnja 1817.⁴² S druge strane, on stavlja u pitanje ispravnost Steinova zaključka da se krštenje Heinricha Marxa moralo dogoditi prije toga datuma. Mühlenhoff je, naime, službovao u Trieru do 1820., a krštavao je i poslije osnivanja civilne evangeličke zajednice, budući da je ova osnovana kao ujedinjena *civilno-vojna* crkvena zajednica.⁴³ Stoga Monz misli da datum krštenja Marxova oca treba tražiti između 23. travnja 1816. i 31. prosinca 1819.⁴⁴ Nepostojanje arhivskog dokaza on tumači ili gubitkom arhivskog materijala, koji se čuvao u Hannoveru, za vrijeme rata⁴⁵ ili poznatom nemarnošću Mühlenhoffa.⁴⁶

Nama se čini da se Monz ovim protezanjem datuma krštenja odviše udaljio od istine koju je Stein dobro naslutio. On je, izgleda, zaboravio uzeti u obzir neke elemente rješenja koji su ga mogli dovesti još bliže istini i koji se nalaze upravo u njegovoj knjizi. Iz jednoga podatka očigledno proizlazi da je Heinrich Marx na prijelazu 1816/1817. još bio Židov.⁴⁷ Osim toga, činjenica da je Mühlenhoff započeo svoju službu u Trieru tek 1817.^{47a} jasno pokazuje da Heinrich nije mogao biti kršten

³⁸ Usp. Monz, str. 249.

³⁹ Usp. Stein, str. 129.

⁴⁰ Usp. Stein, str. 128. — Potcrtao T. V.

⁴¹ Usp. isto.

⁴² Usp. Monz, str. 244., bilj. 21.

⁴³ Usp. isto.

⁴⁴ Usp. Monz, str. 245.

⁴⁵ Usp. isto i bilj. 28. i 29.

⁴⁶ Usp. isto i bilj. 30.

⁴⁷ Usp. Monz, str. 248.

^{47a} Usp. Monz, str. 244. — Kad bi se mogao ustanoviti točan datum dolaska Mühlenhoffa u Trier, time bi se mogao znatno suziti vremenski raspon u kojem se zbilo krštenje Karlova oca.

prije 1. siječnja 1817. Također je zanemario podatak da je prvi župnik novoosnovane evangeličke zajednice u Trieru bio Johann Abraham Küpper. Ovaj je 15. ožujka 1817. bio premješten iz Iserloha u Trier, gdje je bio duhovni savjetnik (Konsistorialrat), zatim župnik od 17. srpnja 1817., i Karlov kateheta na gimnaziji od 1831. do 1835. S njim se Marxov otac kao ugledna osoba⁴⁸ upoznao bez sumnje odmah po njegovu dolasku u Trier i brzo su se sprijateljili. Na to možemo zaključivati iz više podataka. Prije svega pada u oči izvjesna sličnost između njihovih religijskih nazora u pogledu kršćanskog morala⁴⁹. Zatim se gđa Julija Emmerich rođ. Küpper, vjerojatno neka župnikova bliža rođakinja, pojavljuje kao krsna kuma Karlovih sestara Sofije i Karoline.⁵⁰ Slijedeće godine 20. studenog 1825. gđa Balsamina Küpper rođ. Marcus, župnikova žena, krsna je kuma pri krštenju Karlove majke Henriette Marx rođ. Presburg.⁵¹ Župnik J. A. Küpper je, istina, 24. travnja 1836. bio premješten u Koblenz,⁵² ali je Marxov otac i dalje podržavao prijateljske odnose s njim. Kad je Heinrich u ljeto 1837. bio na liječenju u Bad Emsu, otišao je u posjet J. A. Küpperu u Koblenz.⁵³

Iz svega toga vidimo da su Heinrich Marx i Johann Abraham Küpper, prisutan u Trieru koncem ožujka 1817. i župnik evangeličke zajednice u Trieru od 17. srpnja 1817. bili intimni prijatelji. Da se Marxov otac krstio poslije 17. srpnja 1817., što Monz načelno dopušta, onda bi ga najvjerojatnije krstio sâm župnik J. A. Küpper, a ne divizijski propovjednik Mühlenhoff, s kojim poslije krštenja nije podržavao nikakve veze.

Prema tome, po našem je mišljenju Marxov otac Heinrich bio kršten između 1. siječnja 1817. i 17. srpnja 1817.

d) Prijedimo sada na Karlovu majku Henriettu rođ. Pressburg. Rodila se 20. rujna 1788. u Nijmegenu (Holandija). I ona potječe iz rabin-ske obitelji. U *Prilogu II* donosimo njezino rodoslovno stablo. Njezina sestra Teitie (+ 7. kolovoza 1854.) bila je udata za Liona Philipsa (1794—1866.), osnivača glasovite svjetske tvrtke »Philips«. ⁵⁴ Kao što se može vidjeti iz rodoslovnog stabla, Karl Marx je, s majčine strane, u rod-binskoj vezi s Heinrichom Heineom, premda toga, izgleda, nisu bili svjesni. Heineovi pra-pra-praroditelji ujedno su pra-pra-pra-praroditelji Karla Marxa.

⁴⁸ Usp. Monz, str. 256. — Taj je ugled imao već 1816., što proizlazi iz Setheova pisma od 23. travnja 1816. Pripomenimo da je H. Marx odvjjetničku službu počeo 1815.

⁴⁹ Za Küpperove nazore usp. Monz, str. 174.; za H. Marxa, ovdje str. 427.

⁵⁰ Usp. Monz, str. 257.

⁵¹ Usp. Monz, str. 263.

⁵² Usp. Monz, str. 174.

⁵³ Usp. Monz, str. 263, i bilj. 26.

⁵⁴ Usp. Monz, str. 223. — Karl Marx je s ovom obitelji podržavao vezu (usp. isto), ali se kao razlog nigdje ne spominje »korist«.

Henrietta se 22. studenog 1814. udala za Heinricha Marxa.⁵⁵ O njezinu životu malo se zna. Njemački jezik je govorila manjkavo. Sav je svoj život posvetila požrtvovnom služanju svome mužu i svojoj djeci. A imala je devetero djece, kojih imena donosimo kronološkim redom: Mauritz David (30. X. 1815. — 15. IV. 1819.), Sofija (13. XI. 1816. — 29. XII. 1886.), KARL (5. V. 1818. — 14. III. 1883.), Hermann (12. VIII. 1819. — 14. X. 1842), Henriette (28. X. 1820. — 3. I. 1845.), Louise (14. XI. 1821. — 3. VII. 1893.), Emilie (24. X. 1822. — 24. X. 1888.), Caroline (30. VII. 1824. — 13. I. 1847.) i Eduard (7. IV. 1826. — 14. XII. 1837.)⁵⁶.

Kao što smo spomenuli, Henrietta je prešla na protestantizam 20. studenoga 1825., dakle osam godina poslije svoga muža. Čini se da je s krštenjem zatezala koliko god je mogla, i to zbog poznatih obiteljskih razloga. Prilikom krštenja njezine djece 1824. u Maticu krštenih stavljena je primjedba da još nije prešla na kršćanstvo zbog roditelja, koji su živi.⁵⁷ Ipak je njezino krštenje uslijedilo već iduće godine, mnogo ranije nego su joj roditelji umrli.

Prema Spargu, koji svoju tvrdnju zasniva na pismenom priopćenju Karlove kćeri Laure Lafargue, Henrietta je »bila kršćanka iz uvjerenja, kao i njezin muž«. ⁵⁸ Henriettin požrtvovan obiteljski život doista potvrđuje da je i ona, poput svoga muža, živjela prema »čistoj vjeri u Boga« koja je »veliki oslonac ćudoređa«. Ta je njezina konkretna, ljudska vjera u Boga, bez dogmatskih formula i liturgijskih obreda, bila — čini se — toliko vidljiva da su je, prema izvješću Karlove kćeri Laure, neke osobe iz kruga poznanika, zbog toga izrugivale. Prema istom izvješću Henrietta im je rekla: »Ja vjerujem u Boga, ali ne zbog Boga, nego zbog sebe«. ⁵⁹ Tu izjavu ne smijemo shvatiti u svjetlu stručnih teoloških traktata »*De obiecto fidei*« (Na što se odnosi vjera?) kao znak nekog religijskog utilitarizma, nego kao izraz praktične, u svakidašnjem životu odjelotvorene vjere u Boga. Vjerovati u Boga za Karlovu majku značilo je: žrtvovati se svaki dan za muža i za djecu, imati djece »koliko Bog daje«, činiti dobro svakome, a ne u prvom redu izgovarati određene riječi religijskog rječnika, Biblije i molitvenika ili sudjelovati formalistički u liturgijskim obredima. Takvu »apstraktnu« i u *tom smislu* »nezainteresiranu« vjeru Henrietta nije imala.

Umrla je u Trieru 30. studenog 1863.

⁵⁵ Za ovaj i za sve ostale biografske podatke vidi Monz, str. 228—238.

⁵⁶ Pripomenimo da je Karl imao šestoro djece (usp. Monz, str. 351—352.). Velik broj djece u obitelji Marx nije bio puki biološki rezultat, nego posljedica svjesnog životnog stajališta. Odatle Karlovo osuđivanje Malthusove teorije o ograničavanju poroda, njegova velika ljubav prema djeci (usp. *Oko*, br. 41, str. 13) i veoma blagonaklono vrednovanje »Kristove velike ljubavi prema djeci« (prema svjedočanstvu najmlađe kćeri Eleanore, u KARL MARX, *Eine Sammlung von Erinnerungen und Aufsätzen*, Zürich, Ring 1934., str. 116.).

⁵⁷ Usp. Monz, str. 242.

⁵⁸ Usp. Monz, str. 251.

⁵⁹ Usp. isto.

2. Krštenje Karla Marxa

Pošto smo prilično iscrpno iznijeli povijesnu istinu o religiji i religioznosti Karlovih roditelja i o razlogu njihova prijelaza na kršćanstvo, pokušat ćemo tu istinu utvrditi i o Karlu Marxu. Ograničit ćemo se, koliko je moguće, na historiografske podatke, jer raščlamba njegove religioznosti, odnosno areligioznosti prelazi okvire ovoga napisa.

Karl je bio treće dijete svojih roditelja. Monz donosi čak i sat rođenja: u 2.00 sata poslije ponoći 5. svibnja 1818.⁶⁰ Budući da mu je otac Heinrich Marx najvjerojatnije između 1. siječnja 1817. i 17. srpnja 1817. prešao na kršćanstvo, treba konstatirati protiv raznih religijsko-rasističkih i psihoanalitičarskih teorija koje špekuliraju sa samim počecima Karlova života, da je Karl začet i rođen od oca kršćanina. I to upravo kao prvo dijete Heinricha-kršćanina. Dakako, ta se konstatacija ne bi smjela upotrebljavati za neke nove religijsko-rasističke teorije.

Monz spominje da se u najnovije vrijeme postavlja pitanje o Karlovu »obrezanju«. Prema mišljenju rabina dra Bernharda Brillinga iz Münstera dijete židovskih roditelja smatralo se pripadnikom židovske religije dok se nije pokrstilo. Budući da je Karl kršten 1824., dr Brilling i Monz ne isključuju mogućnost da je bio obrezan.⁶¹ Po našem mišljenju to je sasvim beznačajno pitanje. Smatramo da se u tom nagađanju gubi iz vida činjenica da Heinrich u vrijeme Karlova rođenja više nije bio Židov, nego kršćanin. Prema tome, nije bio dijete židovskih roditelja, nego kršćanskih, jer se vjerska i nacionalna pripadnost djeteta određivala po ocu. Osim toga, smatramo da se Heinrich nije mogao izložiti riskantnom potcuzi Karlova obrezivanja, koje je moglo opet staviti u pitanje njegovu odvjjetničku službu. Napokon, poznato je da Karlovi roditelji nisu držali do vjerskih ceremonijalnih formalnosti ni kao Židovi, ni kao kršćani. Štoviše, u već spomenutom pismu od 13. lipnja 1815. generalnom guverneru Sacku Karlov otac se ironično izražava o »obrezanju« i o »jedenju beskvasnog kruha na Vazam«.⁶²

Pokušajmo sada odrediti razlog krštenja Karla i ostale djece Heinricha Marxa. Čudno je, naime, da se Mauritz David (r. 1815.) i Sofija (r. 1816.) nisu krstili zajedno s ocem 1817., niti su se Karl (r. 1818.), Hermann (r. 1819.), Henriette (r. 1820.), Louise (r. 1821.), Emilie (r. 1822.) i Caroline (r. 1824.) krstili malo poslije svoga rođenja, nego svi zajedno tek 26. kolovoza 1824., i to u kući roditelja⁶³.

Monz smatra da tu činjenicu treba tumačiti ili jednim novim valom prijelaza Židovâ na protestantizam 1824.⁶⁴ ili time što je Karl tada postao školski obveznik, te se morao upisati u evangeličku osnovnu školu u

⁶⁰ Usp. Monz, str. 214.

⁶¹ Usp. Monz, str. 254.

⁶² Usp. Monz, str. 245.

⁶³ Usp. Stein, str. 128.

⁶⁴ Usp. Monz, str. 254.

Trieru⁶⁵. Mi bismo dodali da uz te razloge ne treba smetnuti s uma rođenje male Caroline 30. srpnja 1824.

U Maticu krštenih evangeličke zajednice u Trieru za godinu 1824., na stranicama 19. i 20., pod brojevima od 12. do 18., uvedena su djeca Heinricha Marxa i Henriette rod. Pressburg. I to: Sophie, Karl, Hermann, Henriette, Louise, Emilie i Caroline.⁶⁶

Krsni kumovi i kume bili su:

za *Sofiju*: odvjetnik Friedrich Wilhelm Rupp i gđa Julija Emmerich rod. Küpper

za *Karla*: odvjetnici Johann Friedrich Josef Bochkoltz i Johann Paulin Shaak

za *Hermannu*: odvjetnik Ernst Dominik Laeis i gđa Barbara Bochkoltz

za *Henriettu*: odvjetnik Johann Friedrich Josef Bochkoltz i gđa Anna-Maria Shaak

za *Louiseu*: odvjetnik Johann Paulin Schaak i gđa Maria Therese Petronella Laeis rod. Baptiste

za *Emiliju*: odvjetnik Ernst Dominik Laeis i gđa Friederike Dorothea Rupp rod. Vogt

za *Carolinu*: odvjetnik Friedrich Wilhelm Rupp i gđa Julija Emmerich rod. Küpper⁶⁷.

Prema Monzu nema nikakva podatka da je u povodu krštenja održana neka obiteljska svečanost⁶⁸.

Na kraju iznesimo još nekoliko povijesno neospornih momenata iz religijskog života Karla Marxa.

Od 1831. do 1835. pohađao je vjeronauk na gimnaziji u Trieru.⁶⁹

Živeći u pretežno katoličkom gradu Karl je u školi i izvan nje imao brojne prijatelje iz katoličkih obitelji. Iz gimnazijskog izvještaja za 1835., kad je Karl polagao maturu, vidimo da je u njegovu razredu bilo više školskih drugova katolika koji su se kao maturanti opredijelili za studij »teologije« (jedan je od njih kasnije postao biskup u Trieru). Na temelju ovih i drugih podataka moramo kazati da je posve neutemeljena tvrdnja da Karl Marx uopće nije poznavao katolicizam, nego samo protestantizam. Njegova karakteristična šutnja o katolicizmu ne znači da ga nije poznavao, nego nešto sasvim drugo, o čemu ćemo jednom prilikom također pokušati kazati povijesnu istinu.

Primio je sakrament potvrde (krizmu) 23. ožujka 1834. u isusovačkoj crkvi u Trieru.⁷⁰

⁶⁵ Usp. isto.

⁶⁶ Usp. Monz, str. 242.

⁶⁷ Usp. Stein, str. 128., bilj. 11, i Monz, str. 257.

⁶⁸ Usp. Monz, str. 243. — U tom pogledu pada u oči oprečnost prema prijelazu Hirschove obitelji na katolicizam (usp. str. 431.).

⁶⁹ Usp. Monz, str. 297.

⁷⁰ Usp. Monz, str. 184., 254.

Vjenčao se u crkvi s Jenny von Westphalen u Bad Kreuznachu. U Londonu je prisustvovao zadužnicama za pok. chartističkog lidera Johna Rogersa.⁷¹

Od 1853. godine, kad su Karlova djeca poodrasla — i usprkos materijalnoj oskudici — obitelj Marx je u svom stanu na Dean Streetu u Londonu na Božić počela kititi božićnu granu.⁷²

U svom poznatom djelu *Kritika Gotskog programa* od 1875. Karl Marx se oštro usprotivio onima koji pravo na religiju nisu ubrajali među temeljna ljudska prava, pa su tražili njezino policijsko suzbijanje i ukiđanje. Protiv takvih piše Marx: »Svatko mora imati mogućnost da vrši svoju vjersku kao i svoju tjelesnu potrebu, a da policija u to ne zabada svoj nos.«

Što znače ti podaci i još mnogi drugi?

Shvaćamo li mi pravo Marxov »teizam« i »ateizam«?

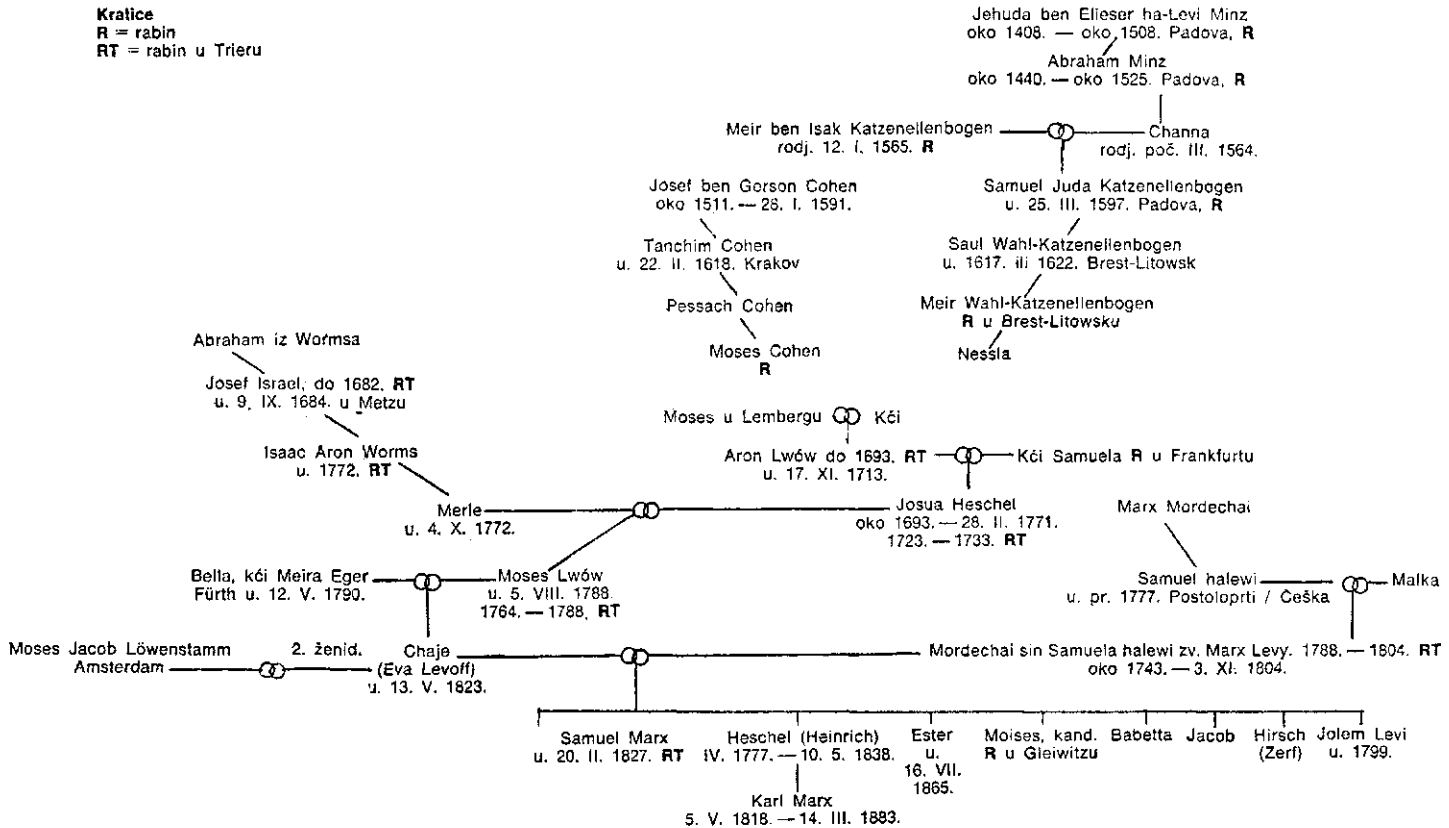
Nadamo se da ćemo jednoga dana na ova pitanja dobiti izvornije i cjelovitije odgovore nego što ih dosad imamo. I u povijesnom i u doktrinarnom pogledu.

⁷¹ Usp. J. SPARGO, *Karl Marx, Leben und Werk*, Leipzig, Meiners 1912., str. 265—266.

⁷² Usp. I. PEČERNIKOVA, »Zauvijek vaš dr. Čudak«, u *Oklo*, Zagreb, 1974., br. 41 od 30. siječnja, str. 13.

PRILOG I
 RODOSLOVNO STABLO KARLA MARXA S OČEVE STRANE

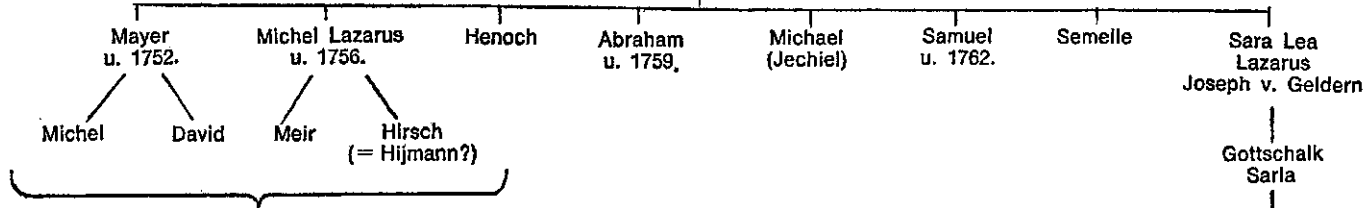
Kralice
 R = rabin
 RT = rabin u Trieru

PRILOG II

RODOSLOVNO STABLO KARLA MARXA SA STRANE MAJKE

Simon Pressburg u. 1719. Hanna u 1718.

Salomon David Cohen
Sara Brandes

Nanette Cohen Issak Pressburg
oko 1764. — 7. IV. 1833. oko 1747. — 3. V. 1832.

Henriette Pressburg
28. IX. 1788. — 30. XI. 1863.

Karl Marx
5. V. 1818. — 14. III. 1883.

Peira (Betty)
rod. 27. XI. 1771.
1796. Samson Heine

Heinrich Heine
13. XII. 1797. — 17. II. 1856.

DIE TAUFE VON KARL MARX

Zusammenfassung

Karl Marx wurde vor 150 Jahren, am 26. August 1824 getauft.

Um den verschiedenen historischen und doktrinären Um- und Missdeutungen des Lebens und des Werkes von Karl Marx vorzubeugen oder sie zu beseitigen, werden vom Verfasser die wichtigsten religiösen Momente aus dem Leben der Familie Heinrich Marx gründlich untersucht.

Es werden dabei insbesondere das Buch von Heinz Monz, *Karl Marx. Grundlagen der Entwicklung zu Leben und Werk*, Trier, NCO-Verlag 1973, sowie auch der Artikel von Hans Stein, *Der Uebertritt der Familie Heinrich Marx zum evangelischen Christentum*, in *Jahrbuch des Kölnischen Geschichtsvereins*, t. 14, Köln 1932, SS. 126—129, berücksichtigt.

Die Interpretation des Autors der historischen Angaben unterscheidet sich von der, die bei Monz zum Vorschein kommt, in folgenden:

1. Der »reine Glaube an Gott« von Heinrich Marx ist nichts anderes als »der sanfte Geist des Christentums«, von dem sich Heinrich so lobend äusserte. Dieser »sanfte Geist des Christentums« zeigt aber viele Ähnlichkeiten mit dem ethischen Geist des Katholizismus (*fides et opera*) — aber ohne seiner Dogmatik und Liturgik — insofern für Heinrich Marx der »reine Glaube an Gott« einen grossen Anhalt für das sittliche Leben, *insbesondere gegenüber dem anderen Menschen*, bedeutet.

2. Ein *solcher* »reine Glaube an Gott« findet sich auch bei der Mutter von Karl Marx Henriette, und auch, *mutatis mutandis*, bei Karl Marx selbst.

3. Heinrich Marx und seine Familie sind nicht zum Katholizismus — im überwiegend »katholischen« Trier! — sondern zum evangelischen Christentum, wegen der antikatholischen Einstellung des preussischen Staates, übergetreten.

4. Heinrich Marx wurde zwischen 1. Januar 1817 und 17. Juli 1817 getauft. Er konnte nicht vor dem 1. Januar 1817 getauft werden, da der Divisionsprediger Mühlenhoff, durch wen er getauft wurde, erst im Jahre 1817 seine Tätigkeit in Trier begann. Ebenfalls scheint es unwahrscheinlich, dass diese Taufe nach dem 17. Juli 1817 stattfand, denn in diesem Fall würde sie vom ersten Pfarrer der evangelischen Gemeinde zu Trier Johann Abraham Küpper, mit dem Heinrich Marx *sehr befreundet war*, vorgenommen werden.

Aufgrund der historischen Angaben aus dem religiösen Leben von Karl Marx, fragt der Autor am Ende seiner Abhandlung: ob wir eigentlich den wahren Theismus und A-theismus von Karl Marx kennen?